

Badamy miejsca pamięci

Trochę teorii

Druga połowa XX wieku upowszechniła w badaniach historycznych i socjologicznych nowe kategorie badawcze – jedną z nich, niezwykle popularną, stała się kategoria pamięci zbiorowej (społecznej)¹. Jest ona przez badaczy definiowana jako ogół wyobrażeń o przeszłości danej grupy, a także sposoby ich upamiętniania. Ze względu na historyczne i polityczne zmagania z doświadczeniem II wojny światowej, jedne z pierwszych badań na temat pamięci prowadzone były w Niemczech².

Rozwój badań nad pamięcią skutkowało wyodrębnieniem wielu terminów i metod badawczych. Jedną z ciekawszych koncepcji jest, zaproponowana przez francuskiego badacza Pierre'a Norę, kategoria miejsc pamięci (*lieux de mémoire*). Jak zauważył Andrzej Szpociński: „[Nora] terminu tego nigdzie dokładnie nie zdefiniował, ale jak się wydaje, rozumiał go wtedy przede wszystkim jako zinstytucjonalizowane formy zbiorowych wspomnień przeszłości. Miejsmem pamięci mogło być dla niego zarówno archiwum historyczne czy pomnik bohatera, jak i mieszkanie prywatne, w którym spotykają się zazwyczaj kombatanci, by obchodzić uroczystości z powodu jakiejś ważnej dla nich rocznicy”³. W ramach rozwoju koncepcji miejsca pamięci zaczęto rozumieć również „metaforycznie, jako jakiegokolwiek znaki i symbole, które skupiają na sobie uwagę, ponieważ podejrzewa się, że są depozytariuszami przeszłości”⁴. W związku z tą definicją miejscami pamięci, obok pomników i artefaktów historycznych, stają się również wydarzenia, np. II wojna światowa⁵.

Pamięć zbiorowa i procesy upamiętniania (a także zapominania) są uwarunkowane społecznie, każda społeczność posiada własną pamięć zbiorową, a także własne miejsca pamięci. Są to zarówno wielkie muzea, pomniki czy archiwa, ale także małe tablice pamiątkowe czy miejsca spotkań mieszkańców wsi. Miejsca pamięci kształtowane są w drodze dyskusji, konfrontacji, nacisków społecznych i ich badacze muszą uwzględnić te uwarunkowania. W tworzeniu pamięci zbiorowej biorą udział w różnym stopniu różne grupy społeczne. Niektóre zostają również z tego procesu wykluczone. Procesy upamiętniania i zapominania stanowią odbicie innych zjawisk zachodzących w społeczeństwie i lokalnych społecznościach.

Ze względu na ten potencjał warto wykorzystać koncepcję miejsc pamięci w pracy z uczniami. W naszym materiale przedstawiamy kilka propozycji na takie działania i przykłady projektów wykorzystujących kategorię *lieux de memoire*.

¹ Po raz pierwszy pojęcia „pamięć społeczna” użył francuski socjolog, Maurice Halbwachs, w latach 20. XX wieku.

² Więcej na ten temat: M. Saryusz-Wolska, *Wprowadzenie [w:] Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków 2009.

³ A. Szpociński, *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty drugie” 2008 nr 4, s. 11-12.

⁴ Tamże, s. 15.

⁵ S. Troebst, „Rok 1945” jako europejskie miejsce pamięci?, [dostęp on-line 7.01.2016:

<http://www.enrs.eu/en/articles/191-rok-1945-jako-europejskie-miejsce-pamieci>]

Przykłady miejsc pamięci o „Solidarności”

Jednym z najważniejszych miejsc pamięci związanych z historią „Solidarności” jest z pewnością **Pomnik Poległych Stoczniovców**, znajdujący się przed bramą Stoczni Gdańskiej. Jest on nie tylko miejscem pamięci poświęconym stoczniovcóm, którzy zginęli w grudniu 1970 roku, ale także sam pomnik jest świadkiem historii. Analiza okoliczności budowy i jego symboliki pozwala wyciągnąć ciekawe wnioski na temat wydarzeń historycznych związanych z powstaniem „Solidarności”.

Pomnik znajduje się w Gdańsku przy placu Solidarności i upamiętnia stoczniovców poległych podczas wydarzeń Grudnia 1970 roku. Pomysł jego budowy pojawił się już w roku 1971, ale ze względów politycznych nie mógł zostać zrealizowany. Zmiana atmosfery politycznej związana ze strajkami sierpnia 1980 roku i podpisaniem porozumień sierpniowych pozwoliła na powrót do pomysłu budowy pomnika. Został on ostatecznie odsłonięty 16 grudnia 1980 roku⁶, mimo działań władz, które chciały odsunąć w czasie realizację projektu. Pomnik składa się z trzech monumentalnych krzyży, na których zawieszane są kotwice⁷. Towarzyszy im m.in. fragment wiersza Czesława Miłosza: „Który skrzywdziłeś człowieka prostego / śmiechem nad krzywdą jego wybuchając / Nie bądź bezpieczny, poeta pamięta / Możesz go zabić – narodzi się nowy / Spisane będą czyny i rozmowy”⁸.

Fot.: AW58/ [Wikipedia](#) (CC BY-SA 4.0)

Innym miejscem pamięci jest budynek przy ul. Mokotowskiej 16/20 w Warszawie. W roku 1981 mieściła się w nim **siedziba Regionu Mazowsze NSZZ „Solidarność”**. To ten budynek 13 grudnia 1981 roku stał się symbolem rozbicia przez siły rządowe struktur opozycyjnych. Zarekwirowano wtedy pieniądze, dokumenty i sprzęt, aresztowano też kilka osób⁹. Dziś na budynku znajduje się pamiątkowa tablica, pod którą składane są kwiaty. Tego typu miejsc pamięci jest w Warszawie i innych miastach Polski bardzo wiele.

⁶ O uroczystości odsłonięcia Pomnika – materiały na stronie „Wszechnicy Solidarności”. [dostęp on-line 11.01.2016, http://www.wszechnica.solidarnosc.org.pl/?page_id=178]

⁷ Więcej informacji o Pomniku na stronie Zarządu Dróg i Zieleni w Gdańsku [dostęp on-line 11.01.2016, http://www.zdiz.gda.pl/zdizgdansk/chapter_76084.asp]

⁸ Arkadiusz Kazański, *Pomnik poległych stoczniovców*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 10 /9-10 (2010), s. 155-157.

⁹ Por. *Szlak Wolności i Solidarności*, [dostęp on-line 7.01.2016, <http://fct.nazwa.pl/swis/>]

Miejsmem pamięci o tragicznych wydarzeniach stanu wojennego jest też **Kopalnia „Wujek”** w Katowicach. 16 grudnia 1981 roku doszło tam do siłowego przerwania strajku okupacyjnego górników, którzy protestowali przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego. W wyniku masakry zginęło 9 osób, a 24 zostały ranne. Upamiętnia ich Pomnik Poległych Górników KWK „Wujek”, który został wybudowany w 1991 roku, a także Muzeum – Izba Pamięci, znajdujące się na terenie kopalni¹⁰.

Fot. Krzysztof Duda / [Flickr](#) (CC BY-SA 2.0)

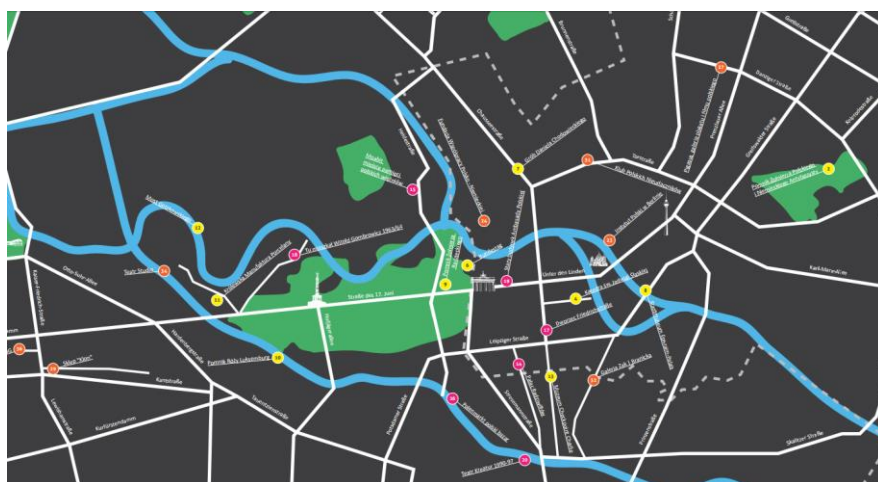
Przykłady projektów

Badanie miejsc pamięci może być ciekawym pomysłem na projekt uczniowski. Taka metoda pracy daje uczniom szansę na pogłębienie swojej wiedzy historycznej w atrakcyjny sposób, a także poznanie metod pracy (np. analiza źródeł), które wykorzystują zawodowi historycy. Badanie lokalnych miejsc pamięci to również świetne narzędzie do budowania tożsamości lokalnej i postaw solidarności z najbliższym otoczeniem.

Poniżej przedstawiamy dwa zrealizowane projekty poświęcone miejscom pamięci. Może będą one inspiracją do realizacji własnych inicjatyw z uczniami:

1) POLSKA ŚCIEŻKA W BERLINIE

„Polskich śladów w Berlinie jest wiele. Mieszkali tam polscy przemysłowcy, ziemiaństwo posiadało kamienice i majątki. W Berlinie więziono polskich powstańców z XIX wieku, w Berlinie mieszkało wielu Żydów pochodzenia polskiego. Gdy polscy żołnierze w 1945 roku wraz z Armią Czerwoną zdobywali Berlin, na Bramie Brandenburskiej na chwilę zawisła biało-czerwona flaga. Wreszcie, w podzielonym po wojnie Berlinie, mieszkało wielu Polaków, którzy dziś tworzą jedną z większych i bardziej aktywnych mniejszości. Organizują wiele bieżących wydarzeń, działają teraz legalnie i z rozmachem - biennale, festiwale, targi. Istnieją polskie księgarnie, kawiarnie, sklepy, do których przychodzą Niemcy, Turcy, Francuzi, Rosjanie, Polacy...

Dzięki Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej oraz spotkaniom z pracownikami Polsko-Niemieckiego Magazynu Dialog i Centrum Badań Historycznych Polskiej Akademii Nauk w Berlinie mogliśmy poznać polskie ślady w Berlinie, a było ich tak wiele, że wszystkich nie sposób było

¹⁰ Strona internetowa Muzeum [dostęp on-line: <http://www.wujek.pl/muzeum.html>]

opisać i sfotografować. Zebraliśmy najważniejsze i najciekawsze, i na ich podstawie powstanie wkrótce mapa "Polska ścieżka w Berlinie", która będzie do ściągnięcia również na stronie Hoffmanowej.”¹¹

Projekt zrealizowany w IX Liceum Ogólnokształcącym im. Klementyny Hoffmanowej w Warszawie. Materiały z projektu znajdują się na [stronie internetowej szkoły](#).

2) MIASTA PAMIĘCI

Badanie miejsc pamięci o totalitaryzmach w przestrzeni europejskich miast jest głównym celem projektu „Miasta Pamięci” realizowanego przez grupę studentów i absolwentów Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Efektem ich pracy są dwa przewodniki („Berlin. Miasto pamięci” i „Budapeszt. Miasto Pamięci”), obecnie trwają prace nad książką poświęconą Bukaresztowi.

Celem całego projektu jest popularyzacja historii i pamięci społecznej państw byłego bloku wschodniego badanych przez pryzmat przestrzeni miejskiej ich stolic. Projekt składa się z **czterech etapów**. Pierwszym z nich są przygotowania w Warszawie, zarówno merytoryczne jak i organizacyjne, ponadto planowanych jest kilka spotkań otwartych z ekspertami. Drugim elementem jest tygodniowy objazd naukowy do badanego miasta, podczas którego każdy z uczestników projektu zaprezentuje wybrane przez siebie i opracowane miejsce pamięci. Trzecim etapem jest przygotowanie przewodnika, na które będą się składały prace merytoryczne jak i działania wydawniczo-redakcyjne. Ostatnią częścią będzie promocja i dystrybucja przewodnika, a także popularyzacja zainteresowania tematyką pamięci zbiorowej¹².

Strona projektu na Facebooku: <https://www.facebook.com/berlinmiasto/>

¹¹ Opis projektu pochodzi ze strony szkoły [dostęp on-line 11.01.2016, <http://www.zs125.edu.pl/index.php?p=7&r=1252&c=1&roz=12>].

¹² Opis projektu pochodzi z materiałów prasowych.

Jak wykorzystać te pomysły w szkole?

Podane wyżej przykłady dobrze ilustrują, w jak różne sposoby można wykorzystać badania nad pamięcią zbiorową i koncepcję miejsc pamięci do działań edukacyjnych. Prezentujemy kilka propozycji wykorzystania tych metod w pracy z uczniami.

Pamięć zbiorowa i miejsca pamięci mogą być ciekawym tematem w ramach realizacji podstaw programowych różnych przedmiotów. Oczywiście od razu na myśl przychodzi historia i wiedza o społeczeństwie (można w ten sposób np. uatrakcyjnić lekcje poświęcone społeczności lokalnej). Mniej oczywistym przedmiotem jest geografia – uczniowie mogą np. tworzyć plany miasta z uwzględnieniem lokalizacji ważnych miejsc pamięci. Z kolei czytanie tekstów czy oglądanie filmów poświęconych pamięci może uatrakcyjnić lekcje języka polskiego i języków obcych. Tematykę tę można włączyć też w pracę w trakcie godziny wychowawczej.

Badanie miejsc pamięci może być też pomysłem na projekt uczniowski. Zespół projektowy może zająć się zbieraniem informacji na temat miejsc pamięci w najbliższej okolicy (i np. przygotować folder albo stronę internetową z informacjami). Mogą też wybrać jakiś temat, np. II wojna światowa, i poszukać w najbliższej (albo dalszej) okolicy miejsc związanych z tym wydarzeniem. Tematem do zbadania może być też nazewnictwo ulic. Uczniowie mogą też wybrać sobie jakieś miejsce pamięci ważne w historii Polski (np. Grób Nieznanego Żołnierza, Kolumna Zygmunta, Pomnik Adama Mickiewicza) i poszukać informacji na jego temat w literaturze naukowej i prasie. Uczniowie mogą na podstawie swoich badań opracować plan wycieczki śladami miejsc pamięci.

Lektury dodatkowe

1. Strona Europejskiej Sieci Pamięć i Solidarność, na której znajdują się ciekawe artykuły poświęcone europejskiej pamięci zbiorowej: <http://www.enrs.eu/pl/articles>
2. Blog prof. Krzysztofa Ruchniewicza, jednego z najlepszych polskich specjalistów od miejsc pamięci: <http://krzysztofruchniewicz.eu/>

Autorka opracowania: Anna Dobrowolska

Współpraca: Maria Czaputowicz